

PETR SLÁMA

Nové teologie
Starého zákona
a dějiny

VYŠEHRAĐ

Vyobrazení na přebalu a na potahu:
Marc Chagall
Jákobův sen (1945–1967)
olej na plátně
Abraham a tři andělé (1960–1966)
olej na plátně

Tato kniha je přepracovanou verzí autorovy habilitační práce nazvané *Funkce dějin ve starozákonních teologiích 20. století*. Napsání této práce i její vydání byly podpořeny Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible“.

Lektorovali:
Prof. PhDr. Jaroslav Oliverius, CSc.
Doc. ThDr. Martin Prudký
ThDr. Dávid Benka, PhD.

Copyright © Petr Sláma, Th.D., 2013

ISBN 978-80-7429-353-5

OBSAH

Poděkování	7
1 TEOLOGIE STARÉHO ZÁKONA.....	15
Úvodem	15
1.1 Oč ve Starém zákoně vlastně jde	18
1.2 Recepce a studium Starého zákona v křesťanství	22
1.2.1 Starý zákon v Novém zákoně	22
1.2.2 Starý zákon v patristice	25
1.2.3 Starý zákon ve středověku a v době reformace	28
1.2.4 Starý zákon v době osvěcenství	32
1.3 O správné diskriminaci aneb Bibli historikům	41
2 CO JSOU DĚJINY	45
2.1 Počátky historiografie	45
2.2 Dějiny spásy	50
2.2.1 Dějepravné celky v Bibli	51
2.2.2 Dějiny spásy v patristice	54
2.2.2.1 Irenej z Lyonu	54
2.2.2.2 Eusebius z Cézareje	57
2.2.2.3 Aurelius Augustinus	59
2.2.2.4 Jáchym z Fiore	61
2.3 Filosofie dějin	62
2.3.1 Giambattista Vico	63
2.3.2 Georg Wilhelm Friedrich Hegel	66
2.3.3 Jan Patočka	70
2.4 Mistři exaktnosti a její mantinely	71
2.4.1 Leopold von Ranke	71
2.4.2 Ve víru společenských věd	76
2.4.3 Bída historicismu Karla R. Poppera	78
2.4.4 Jazykový obrat: u kormidla Hayden White	81
2.4.5 Když se události vzpouzejí žánrům	86
2.4.6 Paul Ricoeur: fyziologie dějin	91
2.4.7 Náboženský text jako výraz kolektivní paměti	96

3	TEOLOGIE STARÉHO ZÁKONA	
	JAKO DĚJINY NÁBOŽENSTVÍ	103
3.1	První na světě: Georg Lorenz Bauer	103
3.2	Rozplétání pramenů	112
3.3	Julius Wellhausen	116
3.4	Bernhard Stade: Syntéza 19. století	126
3.5	Freudův Mojžíš a vznik Starého zákona.	131
4	TEOLOGIE STARÉHO ZÁKONA JAKO FILOSOFIE DĚJIN.	137
4.1	Znovu dějiny spásy: T. Beck a J. Ch. K. von Hofmann.	137
4.2	Když se Duch vyvíjí v dějinách – a u Wilhelma Vatka.	142
5	NA KATOLICKÉ FRONTĚ: BOJ O DĚJINY.	146
5.1	Ne jako protestanté	146
5.2	Modernismus a Bible: A. Loisy a M.-J. Lagrange	149
5.3	Domácí ozvuky	154
5.4	Biblická kritika po encyklice <i>Divino afflante Spiritu</i>	158
6	PROTI TYRANII DĚJIN: MEZIVÁLEČNÝ NÁSTUP	162
6.1	Prostě a jasně s Ludwigem Köhlerem	163
6.2	Walther Eichrodt: Pokus o synchronní uchopení.	169
6.3	Slavomil C. Daněk: Ani dějiny, ani systém, ale Slovo	182
7	TEOLOGIE STARÉHO ZÁKONA JAKO DĚJINNÉ VYZNÁNÍ	192
7.1	Gerhard von Rad: Bible jako svědectví o Bohu jednajícím v dějinách.	192
7.1.1	„Starý zákon je knihou dějin“	192
7.1.2	Náboženskodějinná skica.	194
7.1.3	Teologie jednotlivých dějinných tradic	197
7.1.4	Kde zůstal král David?	198
7.1.5	Tradice o budoucím	201
7.1.6	Pouze to, co Izrael o Hospodinu sám vypráví.	203
7.1.7	Kritika Gerharda von Rada	205
7.2	Hartmut Gese: Tradiční proces napříč křesťanským kánonem	210
7.3	Samuel Lucien Terrien: Biblická teologie jako gramatika svědectví o epifanických navštívěních	212
7.4	<i>Starozákonní víra</i> podle Wernera H. Schmidta.	220

8	KDYŽ DĚJINY ZJEVUJÍ TEOLOGII	227
8.1	Biblická archeologie	227
8.1.1	Dějiny a víra podle Williama F. Albrighta	227
8.1.2	Etsi Biblia non daretur? Cesty biblické archeologie	237
8.2	Palestina v Praze	241
8.2.1	Archeologie a víra u Miloše Biče	241
8.2.2	Cesty truhly podle Jana Zeno Dusa	251
8.3	G. Ernest Wright: Akční Bůh	254
9	NA ŽIDOVSKÉ STRANĚ: TÓRA, NE DĚJINY!	260
9.1	Altruistická etika jako podstata židovství (Leo Bäck)	261
9.2	„Vyšší kritika znamená vyšší antisemitismus“ (Solomon Schechter)	265
9.3	Na podnět náboženský: Jechezkel Kaufmann a Wellhausenova rukavice	267
9.4	Dějiny spásy, které se tváří vědecky (Jon D. Levenson poprvé)	272
9.5	Od teologie k <i>etic micvot</i> (Gershom Ratheiser)	277
9.6	A přece se zajímají: dialog Sinaje se Sijónem (Jon D. Levenson podruhé)	279
9.7	Kněžská Tóra a škola svatosti (Israel Knohl)	281
9.8	K neúspěchu odsouzený podnik?	286
10	JEŠTĚ JEDNOU DĚJINY NÁBOŽENSTVÍ	290
10.1	Rainer Albertz: Když už teologie Starého zákona nemá smysl.	290
10.2	E. S. Gerstenberger: Synkretismus, pluralismus, socialismus.	297
10.3	Memoáry Boží: Mark S. Smith mezi dějinami náboženství a kolektivní pamětí	305
11	PROTI TYRANII DĚJIN: POSTMODERNÍ POKRAČOVÁNÍ	312
11.1	Inventura existenciálních postojů v Bibli podle Georga Fohrera	312
11.2	Amsterdamská škola.	319
11.3	Brevard S. Childs: Dvouhlasný kánon o Kristu	327
11.4	Walter Brueggemann: Vést o Bohu spor	335
11.5	Kanonický rozvrh Rolfa Rendtorffa	342
11.6	Co zůstalo stranou	349

12 ZÁVĚR	352
12.1 Určující okolnosti vzniku	352
12.2 Na souřadnicích časovosti a perspektivy	355
Summary	361
Seznam zkratek	362
Seznam literatury	363
Rejstřík biblických míst	383
Rejstřík jmen	386

1.2.2 Starý zákon v patristice

Samozřejmost Starého zákona jako referenčního rámce, v němž se děje vyznání Ježíše jako Krista, zpochybnil v polovině 2. století římský konvertita Markion. Jeho postupně zcela zřetelně gnostická teologie a církevní separatismus vedly většinou církev k příkrému odmítnutí jeho učení. Židovská sbírka Písem si tak fakticky – *via negationis* – zajistila místo v nyní již převážně pohanokřesťanské Církvi. Tím se ale naplno otevřela diskuse o tom, jak má být tato sbírka chápána. Tím, že Církev podržela Starý zákon, navázala na příběh lidu Izraele, jak jej tato sbírka líčí. Musela ovšem systematicky zpracovat okolnost, že množství jeho ustanovení již nepovažuje za závazné. A důležitěji: že používá knihu, která patří jinému současnému náboženství. V mnohém navázala na helénistickou, částečně židovskou, tradici alegorického výkladu, pěstovanou zejména v Alexandrii.²⁴ Její židovští stoupenci ve staletích předcházejících našemu letopočtu a později i jejich křesťanští pokračovatelé pracují s disparitou doslovného a pravého významu. Jsou k tomu vedeni apologetickou snahou dokázat relevanci vykládaného textu, který je pohoršlivý svými antropomorfismy a svými etickými nebo kultickými požadavky. Ty jsou soudobé přijímající komunitě cizí. Jiným nástrojem osvojení židovských Písem je typologie, dvoustupňový model předobrazu na jedné a jeho naplnění na druhé straně. Příběhy Starého zákona zde jsou oním předobrazem, příběh Ježíše Krista pak naplněním. Vyostřeně formuluje ve 2. století n. l. Meliton ze Sard ve své homilii o svátku *pascha* (řádky 269–273): „Jakmile byla zbudována církev a bylo zvěstováno Evangelium, předobraz ztratil svůj smysl a svou moc předal pravdě a Zákon byl naplněn a předal svou moc evangeliu.²⁵ Ale už v novozákonním „románu na pokračování“, v evangeliu podle Lukáše a Knize skutků apoštolských, lze zaslechnout takovou představu dějin spásy, v rámci nichž lid Izraele svou úlohu skončil a jeho nástupkyní je právě Církev. Jak ukázal Martin Prudký, myšlenkový model *substituace* stál u kořenů nábožensky motivované zášti vůči Židům, která ve 20. století vyvrcholila v *šoa*.²⁶ Typologické, resp. dějinně spásné provenience je i označení, které

²⁴ Antonius H. J. Gunneweg, *Vom Verstehen des Alten Testaments. Eine Hermeneutik*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1988, s. 32.

²⁵ Meliton ze Sard, *O Pasše* (přeložila Monika Recinová), Praha: Mervart 2010, s. 115.; viz také analýzu Melitonova antijudaismu z pera Moniky Recinové, *O Pasše*, s. 64–72.

²⁶ Martin Prudký, *Zvláštní lid Páně: křesťané a židé*, Brno: CDK 2000, s. 93.

se od 2. století v této souvislosti ujímá pro židovská Písma: *Stará smlouva* v protikladu ke *Smlouvě nové*.²⁷

Zhruba v této době, koncem 50. let 2. století, vzniká také Justinův *Dialog s Židem Tryfonem*. Se svým židovským partnerem zde Justin (100–165 n. l.) vede spor právě pomocí starozákonních argumentů. Jak poznamenává Christoph Dohmen: „Jestliže Pavel ještě vycházel z předpokladu, že nová interpretace Bible Izraele je důsledkem příklonu ke Kristu, apologeti jdou již cestou opačnou, když podobně jako Justin chtějí takříkajíc odvodit víru v Krista ze své interpretace Písma.“

Origenes
mysl duchovní

Za prvního teologa, který se systematicky věnoval výkladu Písma nejen jako kazatel, ale jako teoretik výkladu, platí Alexandřan Origenes (185–254 n. l.). Aby zdůvodnil a obhájil alegorické čtení Bible, všudy přítomné v jeho biblických výkladech, používá ve své práci *O principech* metafory těla, duše a ducha, ukazující, že také Bibli lze chápat ve významu doslovném, duševním a duchovním. Z těch tří je pro křesťana nejdůležitější smysl duchovní; ba tváří v tvář násilným nebo jinak nepřijatelným biblickým textům je to pro něj smysl jedině přijatelný.²⁸ Po zrušení alexandrijské školy katechumenů, na které

tento novoplatonik a geniální vykladač z křesťanské, mučednictvím kvalifikované rodiny z pověření biskupa Demetria působil již od svých 18 let, přesunul roku 216 n. l. své působiště do palestinské přímořské Caesareje. Origenes odpovídá na polemiku s Židy, na diskuse uvnitř křesťanství, ale také na skutečnost, že tato diskuse je mj. způsobena různými verzemi Písma, pečlivou prací s textem. Pořídil synopsi šesti verzí starozákonního textu, známou jako *Hexapla* (hebrejský text, jeho fonetický přepis řeckým písmem, Akvilova a Symmachova verze, církevní verze Septuaginty a verze Theodotianova). *Hexapla* byla – patrně v jediném exempláři – uchovávána v Caesareji, samotným Origenem doplňována o další verze některých knih, později opisována, citována – a po Origenově církevním odsouzení na 5. ekumenickém sněmu v roce 553 – zřejmě také zlikvidována.

²⁷ České označení *zákon* pro Starý a Nový zákon je v kontextu jiných jazyků ojedinelé a značně zavádějící; sugeruje souvislost s hebrejským *tóra*, resp. řeckým *nomos*, v obou částech Bible jistě centrálním, ale právě ve značně odlišném smyslu, než je řecké *diathéké*, smlouva, závět. Označení ovšem kvůli jeho všeobecnému rozšíření budeme dále používat.

²⁸ Origenes, *Peri archón* (v Rufinově překladu *De principiis* IV,11).

Na Origena navázal – obdivně, později kriticky – již zmíněný Jeroným. Zcestovalý Makedonec pobýval v Římě jako konzultant papeže Damasa. Po jeho smrti v roce 384 Jeroným pod vlivem výpadů, které se mezi římskými křesťanskými kněžími vůči němu kvůli jeho svébytným názorům a neobvyklému životnímu způsobu brzy rozmohly, opouští Řím a odchází do judského Betléma, kde se, podporován svou následovnicí, římskou aristokratkou Paulou, věnuje překladu biblických knih. Na rozdíl od převažujícího názoru své doby dává, pokud jde o spolehlivost, přednost hebrejskému textu, *veritas hebraica*, Starého zákona.²⁹

Nesamozřejmou cestu receptce Starého zákona v Církvi tedy můžeme shrnout následujícím způsobem. Vyznání Ježíše jako mesiáše se zrodilo ve společenství židovských následovníků Ježíše Nazaretského. Aby vyjádřili, co pro ně Ježíš znamenal, použili terminologii, kterou měli k dispozici ve své Bibli, zhruba odpovídající našemu Starému zákonu, a to zejména v jeho prorockých a apokalyptických textech. Představa blížícího se konce starého světa a zásadní role, kterou přitom měl sehrát vztah k Ježíšovi, vedla k relativizaci dosud platných kulturních hranic, v důsledku čehož se kristovské společenství otevřelo pohanům. V rámci diskuse o tom, zda je to přípustné, zdůraznili zastánci tohoto otevření (Pavel) nezávažnost židovského zákona pro věřící z pohanů. To ovšem jen urychlilo židovské odmítnutí nového hnutí. V reakci na toto odmítnutí se v křesťanstvu, tvořeném stále více Nežidy, rozšířila představa, že křesťané nahradili – *substituovali* – Židy v jejich jedinečném vztahu s Bohem (Pavel, Jan, autor listu Barnabášova, Meliton ze Sard). Křesťanský výklad Starého zákona přestal být překvapivým vyústěním tohoto židovského textu, namísto toho se etabloval jako jedině přípustný projev pravověří. Ke cti tohoto pravověří poznamenejme, že odolalo pokušení zbavit se momentů napětí mezi Starým a Novým zákonem tak, že by odmítlo Starý zákon jako celek, jak to v první polovině 2. století navrhoval římský heretik Markion ze Sinope. V reakci na jeho razantní požadavek vzala nakonec církev Starý zákon za svůj, čte jej ale od té doby vždy s pomocí přejatých a upravených hermeneutických metod, jakými je alegorie, typologie, dějiny spásy apod.

²⁹ Jeroným Lucinioví, dopis 71 z roku 398: „Dal jsem ti k dispozici kánon hebrejské pravdy.“

1.2.3 Starý zákon ve středověku a v době reformace

Až dosud jsme hovořili o místě Starého zákona v systému křesťanské teologie. Od doby, kdy se v 5. století n. l. křesťanství stalo páteří společnosti, je Starý zákon nezpochybněně součástí křesťanské Bible a tedy součástí teologického vzdělávání v církvi. Podmínkou ordinace (ustanovení do církevní služby) ale toto vzdělání nebylo. Církev se od počátku organizovala na bázi místních obcí, v jejichž čele stáli ordinovaní presbyteri, budoucí biskupové, a jejich zástupci a pomocníci, kněží a jáhnové.³⁰ Potulné kazatele typu apoštola Pavla vystřídali od 2. století církevní otcové, filosofové, nezřídka konvertité, kteří – jako první z nich, Justin Martyr – ani po své konverzi neodložili plášť filosofů. Křesťanská patristika v mnoha ohledech převzala řecký a helénistický model vzdělávání jako pospolitého života učitele a žáků. Bohatá korespondence Augustinova nebo Jeronýmova svědčí o tom, že kolem těchto učitelských postav existovaly skupiny následovníků, často duchovních, vedených osobním ale i profesním zájmem o křesťanskou moudrost a s učiteli si korespondujících. Na východě pokračovala v tradici antické vzdělanosti Theodosiem II. roku 425 zřízená škola *Pandidakterion* v Konstantinopoli. S institucioním zaštitěním a na proměnlivé úrovni se zde pěstovala řecká a latinská filosofická tradice až na počátek 13. století. V 9. století zde studoval a později vyučoval Konstantin, budoucí misionář Moravy.

Modelu pospolitého života jako podmínky vzdělávání v antice odpovídá v raném středověku nastupující mnišství. Následovníci Benedikta z Nursie (480–543 n. l.) a později dalších reformátorů mnišství byli nadlouho těmi, kdo pokračují v teologické a v širokém slova smyslu biblistické práci. K podobně soustředěné teologické práci dochází někdy při katedrálách či v kapitulách. Není náhodou, že nejstarší opisy Bible i její překlady do národních jazyků, bývají plodem řeholního života.

Nejdůležitějším krokem k institucionalizaci teologie jako studijní disciplíny bylo založení univerzity, ústavu poskytujícího vyšší vzdělání. Na západě pracuje nejstarší univerzita v Boloni již od roku 1088. Vznikla o dvě století později, než první podobné instituce v islámském světě,

³⁰ „Vzkládáním rukou si zřizujte biskupy a diakony hodné Pána; muže tiché, nezištné, pravdivé a zkušené. I oni vám slouží službou proroků a učitelů. Nepřehlížejte je. Jsou od vás ctěni po prorocích a učitelích.“ Didaché 15,1–3.

REJSTŘÍK JMEN

- Jochanan Aharoni 238, 239
 Tomáš Akvinský, sv. 151, 274, 329
 Rainer Albertz 19, 290-297, 298, 340, 341, 356-358
 William F. Albright 227-237, 238, 240, 250, 251, 254, 255, 258, 335, 355, 358, 359
 Alexandr Veliký 18, 233
 Albrecht Alt 164, 192, 194, 222, 230, 232, 238, 246, 251, 253, 254, 293, 298
 Frank R. Ankersmit 45
 Aristagoras z Milétu 45, 46
 Aristoteles ze Stageiry 29, 48-49, 83
 Jan Assmann 98-99, 100
 Aleida Assmannová 98
 Jéan Astruc 39, 112, 113, 151, 160
 Aurelius Augustin, sv. 24, 28, 29, 59-61, 62, 93, 151, 329
 Augustin Dánský 30, 160
 François Azouvi 92
- Leo Baeck/Bäck 261-265, 271, 272, 279, 288
 Milan Balabán 324
 Klaus Baltzer 252, 280
 James Barr 21, 212, 348, 356
 Karl Barth 147, 158, 182, 184, 212, 220, 221, 226, 254, 290, 313, 320, 334, 352, 354
 John Barton 146, 160, 331
 František Saleský Bauer 157
 Georg Lorenz Bauer 103-111, 114, 353, 356
 Uwe F. W. Bauer 319-321, 322-323, 325
 Friedrich Baumgärtel 274
 F. C. Baur 234
- Augustin Bea 158
 Johann Tobias Beck 137-139, 162
 Martinus Adrianus Beek 320, 322, 325
 Benedikt z Nursie, sv. 28
 Aage Bentzen 250
 Evert van den Berg 326
 Henri Bergson 97
 Georges Bernanos 214
 Alfred Bertholet 186
 Elias Bickermann 280
 Miloš Bič 157, 184, 229, 241-251, 254, 358
 Luis Billot 150
 León Bloy 158
 Erhard Blum 49, 50, 281, 285, 295, 348
 Miriam Bohatcová 186
 Miloslav Bohatec 186
 Jan Bouzek 237
 Brasidas ze Sparty 47
 Fernand Braudel 77
 Frans H. Breukelman 321, 322, 324, 325
 Martin Broszat 87
 Walter Brueggemann 21, 92, 200, 279, 286, 335-342, 350, 355, 357-359
 Martin Buber 322
 Rudolf Bultmann 92, 147, 258, 305, 313
 Jakob Burkhard 49
 Eberhard Busch 147
 Johann Buxtorf ml. 35
 Johannes Buxtorf st. 35
- Hubert Cancik 49
 Luciano Canfora 47
 Louis Capell 35

- Umberto Cassuto 286
 Fidel Castro 277
 Michel de Certau 94
 Celestin III., papež, sv. 62
 Marcus Tullius Cicero 46
 Edward Daniel Clarke 237
 Paul Claudel 158
 Johanes Coccejus 33
 August Comte 234
 Hyacynth Cormier 150
 Frank Moore Cross 52, 123, 229, 287,
 331, 341
 Filip Čapek 18, 23, 34, 184, 238, 240,
 259, 260, 304, 327, 334, 341, 342
 Marie Čapková 17, 239
 Pavel Čech 17, 240
 Damasus I., papež, sv. 27
 Slavomil C. Daněk 115, 133, 145, 164,
 170, 182–191, 204, 207, 226, 242,
 245, 249–251, 254, 258, 312, 318,
 354, 358, 359
 Charles Darwin 132
 Alphonse Delattre 150
 Franz Delitzsch 126, 139
 Friedrich Delitzsch 127, 162, 166,
 228, 229, 262
 Demetrios, biskup 26
 Jacques Derrida 336
 Karel A. Deurloo 305, 322–326, 348,
 355, 356, 358, 359
 William G. Dever 17, 229, 240, 255
 Wilhelm Dilthey 267, 268, 330
 Christoph Dohmen 23, 26, 30, 53, 322
 Trude Dotanová 239
 Volker Dotterweich 73
 Růžena Dostálová 197
 Joep Dubbink 24
 Bernhard Duhm 115, 116, 135, 174,
 185, 186, 189, 262, 266, 317
 David Émile Durkheim 76, 97
 Jan Amos Dus 41, 320, 321
 Jan Zeno Dus 216, 251–254, 358
 Gerhard Ebeling 22, 197
 Johann Gottfried Eichhorn 38–40, 41,
 106, 108, 112, 327, 328
 Albert Eichhorn 186
 Walther Eichrodt 165, 169–182, 183,
 193, 196, 200, 212, 213, 244, 273,
 274, 312, 336, 354, 356, 358, 359
 Otto Eissfeld 170, 291
 Eleazar ben Jair 238
 Ivan Engnell 213, 250
 Erasmus Rotterdamský 31
 Karel Jaromír Erben 75
 Eusebius z Cézareje 57–58, 59, 61
 Heinrich Ewald 113, 116
 Lucien Fébvre 77, 234
 Johann G. Fichte 66
 Pavel Filipi 91, 183, 184
 Filon Alexandrijský 104, 107, 108
 Israel Finkelstein 17, 239, 240, 246,
 293, 299
 Josephus Flavius 100, 109, 197, 238
 Georg Fohrer 207, 312–319, 326, 349,
 355, 356–359
 Leopold Fonck 150
 Ivan Franc 63
 Hans Frei 333
 Peter Frei 126, 131
 Michaela Freiová 230
 Sigmund Freud 97, 131–136, 254
 Saul Friedländer 86–87, 90
 Jakob Fr. Fries 114
 Kurt von Fritz 45, 50
 Northop Frye 65–66, 83
 Francis Fukuyama 312
 Johann P. Gabler 40, 41–44, 45, 79,
 103, 106, 108, 112–114, 131, 154,
 162, 170, 204, 220, 291, 292, 334,
 353
 Hans-Georg Gadamer 94, 160, 209
 Josef Garfinkel 240
 Alexander Geddes 113
 Johann Gerhard 31–32, 35

- Erhard S. Gerstenberger 297–305,
341, 358
Hartmut Gese 24, 210–212, 310, 321,
329, 358
Ašer Cvi-Hirsch Ginzberg 267, 269
Nelson Glueck 229
John Goldingay 350, 351
Moshe Goshen-Gottstein 287
Norman Gottwald 300, 331, 335, 341
Karl Heinrich Graf 118, 273
Graham Green 158
Moše Greenberg 286
Hugo Grotius 32–33
Hermann Gunkel 160, 304, 320
Antonius H. J. Gunneweg 25, 208–209,
274
David ben Gurion 277
- Miloslav Hájek 321
Maurice Halbwachs 97–98, 99, 309
Paul D. Hanson 331
Jiří Hanuš 37
Adolf von Harnack 149, 162, 261–265
Paul Haupt 228
John Hayes 42, 143, 277
Georg W. F. Hegel 66–69, 70, 74, 85,
116, 125, 142, 143, 145, 234, 272,
353
Hekataios z Milétu 45, 46, 49
Helena, císařovna, sv. 227
Jan Heller 16, 17, 184, 186, 191, 226,
307, 324
Ernst Wilhelm Hengstenberger 139,
140
Johann G. Herder 37, 66, 85, 138
Gottfried Hermann 72
Herodotos z Halikarnasu 45–49, 50,
64, 100, 256
Theodor Herzl 277
Zeev Herzog 239, 240
Franz Hesse 205–207, 315
Raul Hilberg 87
Jiří Hoblík 16, 342
- Johann Christian Konrad von Hofmann
137, 139–142, 353–354, 357, 358
Homér 48, 63, 105, 238
Martin Honecker 207–208, 209
Samuel H. Hooke 213
Pavel Hošek 83, 91
Josef L. Hromádka 184
Bedřich Hrozný 246
Hans Hübner 23
Samuel P. Huntington 312
- Petr Chalupa 123, 324
Jéan-François Champollion 126
Brevard S. Childs 23, 165, 210, 259,
305, 327–335, 336, 348, 355, 356, 358
- Irenej z Lyonu, biskup, sv. 54–57, 60,
138, 329, 358
- Jigal Jadin 238, 239
Jáchym z Fiore, opat 37, 61–62
Jan XXIII., papež 159
Bernd Janowski 291
Jeroným ze Stridonu, sv. 24, 27, 28,
151, 159
Ježíš Sírach 201
Ježíš z Nazaretu (Kristus) 22n, 25, 27,
32n, 51, 53–55, 58, 62, 92, 108n,
125, 140–143, 145–148, 153n, 168,
178, 181, 183n, 194, 197, 203, 206,
208n, 219, 235, 247, 256, 274, 289,
305, 318n, 326, 329, 334, 343, 351,
359
- Anton Jirku 187–189
William Johnstone 49
Michael Avi-Jona 238
Hans Jonas 302
Justin Martyr, sv. 26, 28
Justinian I., císař 29
- Otto Kaiser 349–351
Jan Kalvín 191, 320, 329
Kambyses II., Perský 47

- Jechezkel Kaufmann 126, 267–271,
 272, 281, 283, 286–289, 358
 Koehler Kaufmann 265
 Hans Kellner 45
 Aharon Kempinski 238
 Jan Keřkovský 32, 146, 359
 Pavel Keřkovský 91
 Martin Kessler 319, 320, 322, 323
 Philip King 306
 Kazoh Kitamori 302
 Rudolf Kittel 162, 163
 Klement Římský I., papež, sv. 23
 Klement III., papež 62
 Raz Kletter 239, 242
 Israel Knohl 126, 281–286, 288, 289
 Ludwig Köhler 163–169, 170, 193,
 312, 354, 356–358
 Theodor Kohn 155, 157
 Ido Koch 239
 Klaus Koch 23, 126, 343
 Konstantin I., císař 57, 58, 227
 Pavel Kouba 94
 Richard Kraetzschmar 171
 Hans-Joachim Kraus 30, 33, 35, 112,
 117, 124, 137, 138, 145, 341
 Kýros Veliký 17, 46, 131, 133, 190

 Marie-Joseph Lagrange 147, 149–156,
 158, 159
 Marc de Launay 92
 Jacques Le Goff 77
 Niels P. Lemche 292, 300
 Vladimir Iljič Lenin 276
 Gotthold Ephraim Lessing 36–38, 40,
 41, 43, 111, 333, 352–354
 Lev XIII., papež 148–150
 Jon Douglas Levenson 126, 272–277,
 279–281, 285, 287–289, 353, 357, 358
 George A. Lindbeck 337
 Eta Linnemannová 147, 207
 Oded Lipschits 239
 Deborah E. Lipstadtová 87
 Alfred Loisy 149–151
 Petr Lombard 29

 Karl Löwith 62, 71
 Ludvík XIV., král 112
 Martin Luther 29–32, 68, 72, 168,
 274, 329

 Ondřej Macek 182, 184
 Petr Macek 337
 Antonín Mandl 161
 Mao Ce-tung 277
 Christoph Marksches 49
 Markion ze Sinope 25, 27, 125, 261
 Karl Marx 76–77, 85, 99
 Amichaj Mazar 240
 Benjamin Mazar 238
 Eilat Mazarová 240
 Meliton ze Sard 25, 27
 George Mendenhall 229, 252, 274, 280
 Eduard Meyer 100, 134, 162, 199
 Piet van Midden 326
 Johan David Michaelis 35
 David Mik 94, 209
 Jakob Milgrom 286
 Miltiades Thrácký 47
 Kornelis H. Miskotte 305, 320–323
 Hans Mommsen 87
 Theodor Mommsen 117, 118, 124
 Sigmund Mowinckel 177, 186, 213,
 250, 251, 341
 Alois Musil 154–157
 Jiří Musil 237

 Nadav Naaman 239
 Ladislav Nagy 82, 85
 Pavel Nagy 312
 Napoleon Bonaparte 67, 69, 73, 227,
 237
 Friedrich Nietzsche 49, 94
 Ernst W. Nicholson 281
 Ivana Noble 37
 Ernst Nolte 87
 Martin Noth 51, 52, 122, 126, 129,
 167, 172, 194, 213, 232, 238, 248,
 251, 254, 255, 258, 294, 295, 300,
 344

- Manfred Oeming 34, 209, 212
 Ben Ollenburger 279
 Iva Ondřejová 237
 Pavel Otter 184, 298
 Rudolf Otto 214
 Publius Ovidius Naso 105
- Juda Lion Palache 319–322
 Wolfhart Pannenberg 315, 343, 355
 Pavel, apoštol 22, 26–28, 30, 32, 53, 59,
 92, 134, 138, 146, 257, 261, 273, 274,
 277, 281, 326, 329, 352, 353, 359
 Johannes Pedersen 213
 Periklés Athénský 46
 Petr, apoštol 62, 125
 Tomáš Petráček 56, 147, 148, 150,
 151, 154, 157, 158
 W. Flinders Petrie 126, 228, 229
 August Pfeiffer 35
 Pindaros Thébský 47
 Pius X., papež 149
 Pius XII., papež 158
 George Pixley 276
 Platon 48, 59
 Martin Procházka 38
 Ivana Procházková 338
 Dušan Prokop 84
 Michal Prokop 312
 Martin Prudký 16, 25, 123, 162, 170,
 178, 184, 192, 290, 324, 325, 327,
 342, 344
 Frederick Prussner 42, 143, 277
 Albert de Pury 52, 123
- Gerhard von Rad 49, 50, 127, 142,
 160, 167, 169, 190, 192–213, 219,
 221, 222, 226, 244, 245, 248,
 250–252, 257, 258, 264, 273, 274,
 304, 315, 318, 330, 331, 334–337,
 341, 343–347, 350, 354, 356–358
 Ramses II., faraon 129, 215
 Gottlob Israel Ranke 71
 Leopold von Ranke 17, 32, 71–75, 81,
 82, 85, 86, 96, 117, 353
- Gershom Ratheiser 277–279, 280,
 287–289, 358
 Rembrandt H. van Rijn 320
 Rolf Rendtorff 16, 165, 292, 315,
 342–348, 354–356, 358
 Paul Ricoeur 91–96, 97, 142, 160, 191,
 241, 258, 297, 324, 328, 333, 337
 A. J. du Plésis de Richelieu, kardinál 33
 R. William Rogers 228
 Thomas Römer 52, 123, 281
 Angelo Roncalli – viz Jan XXIII.
 Frans Rosenzweig 322
 Willem van Rossum 150
 Leonhard Rost 279, 300
 Jan Rückl 123, 182, 184, 185
 Jörn Rüsen 87, 95, 96, 324
- James Sanders 23, 259, 304, 327
 Duns Scotus 29
 Ernst Sellin 133–135
 Johann Salomo Semler 35–36
 Salomon Schechter 265–266, 285, 358
 Friedrich E. D. Schleiermacher 113,
 114, 184
 Heinrich Schliemann 238
 Konrad Schmid 281
 Sebastian Schmidt 31
 Werner H. Schmidt 220–226, 312,
 313, 358
 Gershom Scholem 275
 Neil Asher Silberman 17, 239
 Richard Simon 34, 35, 148, 151, 152,
 160
 Petr Sláma 17, 18, 21, 53, 101, 108,
 126, 131, 147, 295, 322
 Klaas Smelik 320, 322
 William Robertson Smith 126, 130,
 132, 213
 Mark S. Smith 305–311, 358
 Morton Smith 341
 Josef B. Souček 145, 183–185
 Benedikt Spinoza 33–34, 112
 Oswald Spengler 234

- Bernhard Stade 126–131, 166, 262,
266, 357, 358
Lawrence Stager 229, 306
Ondřej Stehlík 307, 397
Günter Stemberger 23, 30, 53, 57, 322
Kristen Stendahl 44
Hinrich Stoevesandt 321
David Friedrich Strauss 143
Peter Stuhlmacher 210
Eleazar Sukenik 238
Marvin A. Sweeney 287
- Viktor Šklovskij 187
Jan Štefan 36, 221
- Samuel L. Terrien 212–220, 315, 354,
358
Theodosius II., císař 26, 28, 55
Thukydides 47–49, 72
Chajim Tchernowitz 267
Josip Broz Tito 276
Arnold J. Toynbee 234
Jakub S. Trojan 91, 324
Matitياهو Tsevat 260
Mark Twain 276
- John Van Seters 282, 331, 335
Milan Váňa 66, 234
Johann Severin Vater 113
Wilhelm Vatke 124, 142–145, 234, 291,
353
Roland de Vaux 159
Jana Veselá 212
Giambattista Vico 40, 63–65
- José Vives y Tuto 150
Jaroslav Vokoun 337
Paul Volz 186
Jacques Vosté 158
- Charles Warren 126
Evelyn Waugh 158
Max Weber 267, 298, 341
Chajim Weizmann 277
Julius Wellhausen 35, 51, 96, 116–126,
127, 131, 162, 167, 194, 196, 214,
222, 225, 230, 233, 234, 249,
266–269, 272–274, 281, 294, 295,
331, 333, 341, 345, 346, 353, 354,
358
Martin Wernisch 30, 381
Wilhelm M. L. de Wette 113–114, 249
Hayden White 73, 74, 81–86, 87, 88,
92, 93, 333
Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf
117
Robert Wilson 301
Johann Joachim Wincklemann 237
Hans Walter Wolff 298, 340, 341
George Ernest Wright 213, 229,
254–259, 327, 334, 342
- Šmuel Yeivin 238
Yosef Ch. Yerushalmi 99–102, 136
- Alexandr Zajcev 49
Erich Zenger 212, 350
Walter Zimmerli 332
Jean Zumstein 32, 146, 359

EDICE TEOLOGIE

PETR SLÁMA

NOVÉ TEOLOGIE
STARÉHO ZÁKONA
A DĚJINY

Typografie Zbyněk Kočvar
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2013 jako svou 1206. publikaci.
Vydání první. AA 25,30. Stran 400
Biblickým a jmenným rejstříkem opatřili
Rostislav Kůrka a Jáchym Šenkyřík
Odpovědný redaktor Jaroslav Vrbenský
Vytiskla tiskárna Finidr, spol. s r. o.
Doporučená cena 398 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-353-5